

optimistično – promatrati, jer to pripada velikim pitanjima Druge moderne.

Beck uočava pojavu novih oblika izolacije i otuđenja čovjeka u procesima modernog društva, što su u ovom slučaju povezani s globalizacijom, utjecajem tehnologije i nastankom rizikorežima. Istodobno vidi i šansu da čovjek, ponovno slobodan (izgnan) od plaćenog rada razvije rad građana i pokrene novu povijesnu inicijativu oblikovanja novoga društva građana – ovaj puta kao svjetskog društva – samoinicijativno stvaranjem najprije europskog svjetskog pokreta. Na kraju knjige, možda i sam svjestan da je sve to eksperiment, kaže: »Građani svijeta svih zemalja – ujedinite se!«. No, taj poziv nije ranije klasno-ideološke naravi, nego u sasvim drugim uvjetima krize perspektive ljudske egzistencije zasnovane na gubitku rada, sintagma globaliziranja novog tipa organizacije rada građana.

Beckova analiza i vizija završava s dvanaest teza u kojima sažima zapravo sve ključno rečeno u prethodnih gotovo dvjesto stranica.

Na kraju, podsjetili bismo na nekoliko općih momenata.

Beck je svjestan da su se slobodno tržište, kapitalizam i Erwerbsarbeit (plaćeni rad) razvili u Europi, ali je kasnije gospodarskim i tehnološkim preimućtvima postao osnova američkog puta i nova utopija koja više s idejom pune zaposlenosti ne funkcioniše. Ona se nalazi u krizi, jer je njezina temeljna osnova rad i puna zaposlenost u krizi.

Posljedice globalizacije na zaposlenost djeluju tako da se neki oblici zapošljavanja u nerazvijenim zemljama – *mcjoberi*, tj. *brazilijaniziranje Zapada* – mogu uzeti ozbiljno u razmatranje i na Zapadu. Kraj pune zaposlenosti omogućava nove oblike organiziranja rada građana kao osnove novog društva građana.

Sve je to moguće u polju novog političkog prostora – što nastaje krizom moderne povezanosti kapitalizma, socijalne države

i demokracije – samoinicijativnim povezivanjem protestnih udruženja i inicijativa građana. Na novoj strukturi rada potrebno je novo političko djelovanje, što više transnacionalno.

Zanimljivo je i to da Beck nove inicijative za svjetski poredak vidi ponovno u Europi kao centru oblikovanja ideje o građanima svijeta i društvu svjetskih građana.

Ivan Cifrić

Blandine Kriegel

PHILOSOPHIE DE LA RÉPUBLIQUE

Plon, Paris, 1998, 401 str.

U povijesti političke filozofije i praktične političke misli problem republika zauzima trajno i središnje mjesto. On je proizašao iz nezaobilaznog pitanja o tome kako ljudi kao društvena bića mogu oblikovati politički poredak koji istodobno osigurava maksimum individualnih sloboda i tome primjereno, na zakonima utemeljeno funkcioniranje društvene cjeline. Među raznim vrstama povijesno iskušanih i filozofski objašnjenih političkih poredaka, kao što su monarhija, tiranija, despocija itd., republika je ostala kao uzor kojemu teže svi pokreti političke, građanske i socijalne emancipacije. Republikanski oblik vladavine emancipacijska je ideja. Ali problem nije tako jednostavan, jer se u nominalno republikanskim porecima može vladati na despotski način, kao što se u monarhijama može provoditi umjereno republikanski tip vladavine. Stoga je ideja republike uvijek aktualna, čak i u današnje doba kada je gotovo istoznačna univerzaliziranoj ideji demokracije. Ta je aktualnost glavni motiv koji je Blandine Kriegel potaknuo na pisanje knjige *Philosophie de la République* (Filozofija Republike). Kriegelova je inače profesorica političke filozofije na Sveučilištu Paris X – Nanterre i urednica časopisa *Revue Philosophie Politique*. Renomirana je autorica nekoliko djela: *Država i robovi*,

Tečaj političke filozofije, Povijest klasičnog razdoblja, Ljudska prava i prirodno pravo, Putovi države, Nesigurna Republika, Politika razuma, Historičari monarhije itd. Svojim tematizacijama pravne države stekla je javni prestiž i izvan konvencionalnih akademskih krugova pa stoga nije čudno da joj je bilo povjereno vođenje Misije za modernizaciju države i članstvo u Komisiji za reformu pravosuđa.

Pored Uvoda, pod naslovom *Što je to republika*, i *Zaključka* koji može figurirati kao samostalni tekst, knjiga sadrži šest poglavlja: *Antičko republikansko ishodište*, *Državno pravo*, *Ljudska prava*, *Građansko pravo i državljanstvo*, *Pravo naroda ili nacija*, *Europska Republika* (stavljena pod upitnik). Polazeći od pitanja što je to republika, Kriegelova konstatira da je to prividno jednostavno pitanje. Republika je »sloboda, jednakost, bratstvo« ili pak »političko društvo u kojem se vlast nad jednakim i slobodnim pojedincima provodi putem zakona«. No »zbiljska istina stvari«, kao što je govorio Machiavelli, tjera nas na problematizaciju tog »prividno jednostavnog pitanja«. Iako je u zbilji legitimna, republika je kao ideal oslabljena. Život u republikanskoj zajednici danas pogađa trostruka kriza: **politička kriza** koja zbog korupcijskih afera dovodi u pitanje izabrane predstavnike, **kriza državljanstva** koja je povezana s teškoćama integracije sve većeg broja imigranata i isključivanjem iz rada zabrinjavajućeg broja nezaposlenih, **kulturna kriza** koju teoretičari dijagnosticiraju kao »rasap republikanizma« i označavaju najrazličitijim sintagmama – »razoružana duša« (Alain Bloom), »poraz misli« (Alain Finkielkraut), »istrebivački angelizam« (Alain Gerard Slama). Stoga se valja vratiti antičkoj ideji republike, pratiti njezinu genezu do pojave modernog republikanizma i pokazati u čemu se sastoje njegove novine i njegovi bitni elementi.

Ključno izvorište antičke ideje jest, dakaako, Aristotelova **Politika**, **Politeia**, koju su

Latini preveli izrazom *res publica*. Ona sadrži »arsenal definicija koje su još uvijek naše«. *Politeia*, republika jest samo ona zajednica koja teži **dobrom životu**, koja brine ne samo o posebnom nego i o **općem interesu**. Republika je, prema Aristotelu, »društvo koje teži općem dobru i u kojem se vlast nad jednakim i slobodnim pojedincima provodi putem zakona«. Njoj je potpuno suprotna despocija koja »teži privatnom interesu i u kojoj se vlast nad podređenim pojedincima provodi putem sile«. Problem se, međutim, ne iscrpljuje u definiciji republike. Postavlja se pitanje tko vlada, kome je povjerena vlast. Zaukupljen tim pitanjem Aristotel formulira svoju »poznatu taksinomiju« mogućih oblika vladavine u republici. Vlada li samo jedan, vladavina je **monarhijska**, vladaju li najbolji, to je **aristokracija**, vladaju li mnogi (većina), tada je vladavina **demokratska**. Kriterij republikanizma, bez obzira na to tko vlada, jest opći a ne privatni interes. Ukoliko su u službi privatnog a ne općeg interesa ti se oblici legitimne republikanske vladavine izopačuju, tako da su **tiranija**, **oligarhija** i **čista demokracija** vladavine u despotskim režimima. Prema Aristotelu, najbolji poredak, a to znači republikanski poredak, koji »jednostavno označava republiku«, jest mješavina oligarhije i demokracije. Republikanski poredak karakterizira *eunomia*, to jest postojanje izvrsnih zakona, ali zakona koje se poštuje. Najbolja je politička zajednica ona koju tvori srednja klasa. Za dobru su republiku sposobne upravo one zajednice u kojima postoji brojna srednja klasa. U Aristotelovoj političkoj filozofiji **nema ljudskih prava**. Svi ljudi nisu građani, građanska su prava dostupna samo slobodnim ljudima, što znači da se republikansko pravo odnosi jedino na slobodne ljude.

Nakon Aristotela i grčke političke filozofije, ideja republike tematizira se u **rimskom pravu**. Za moderne autore rimsko će građansko pravo biti osobito značajno zbog »njegovih temeljnih elemenata gra-

đanskog statusa«. No rimsko je pravo izvorno podređeno sakralnoj sferi i pod snažnim je utjecajem vojne dimenzije zajednice (»Rim je permanentni vojni tablor«), tako da je ono rezervirano za građane koji su dionici iste građanske religije i kopljanici podređeni vojnoj službi (*quiritēs*). Još preciznije, rimsko je pravo izvorno podređeno sili. Ratnik (*vir*) očituje svoju silu (*vis*) pomoću svoga koplja (*hasta*) i svojoj moći (*manus*) podvrgava osobe i stvari. Rimsko je pravo u biti privatno pravo čija je javna dimenzija razvijena tek kasnije. Ono je proizašlo iz civilne organizacije u kojoj je država još neznatno razlučena od skupa građana i u kojoj još nema pravne definicije čovjeka. Doktrina rimskog javnog prava posve je drugačija od moderne. Ona proizlazi iz dviju manjkavosti antičke republike: u njoj nema države ni čovjeka. Pod izrazima *res publica*, *jus publicum*, *judex*, *poena publica* Rimljani su mislili nešto posve različito od njihova današnjeg značenja. Država za njih nije izvanjska građanima; građani su sami država. Država i narod su istoznačni. Što se tiče druge manjkavosti (čovjeka), Kriegerova kaže da u Rimu doduše postoji nešto što se naziva individualnim statusom, ali se on od modernog bitno razlikuje po tome što je obilježen osobnom nejednakošću. Individuum postoji, ali nema čovjeka. U Rimu individuum nije čovjek i svaki čovjek nije individuum. Individuum je gospodar. Uostalom, logika je ropstva nepomirljiva s modernom predodžbom o čovjeku.

U rekonstrukciji predmoderne ideje republike Kriegerova se još zadržava na značenju Biblije i karakterizaciji »kršćanske republike«. Biblijom su zaokupljeni brojni mislioci moderne republike (Bodin, Domat, Hotman, Hobbes, Spinoza, Locke). U njoj su tražili ono što nisu mogli pronaći u ni u grčkoj političkoj filozofiji ni u tekstovima latinskih autora. Tražili su zapravo ideju čovjeka prihvatljivu za svijet koji nije više poganski, tražili su možda i čovjekova prava. Narod »Knjige

svih knjiga« izumio je ideju čovjeka. Dogodio se veličanstven obrat vezivanja za jednog Boga. Ne Boga na zemlji, niti Boga upletenog u borbe s drugim bogovima, nego Boga koji je drugdje, daleko od agore ili foruma, koji je s onu stranu zemlje ili domovine, koji se obraća samo čovjeku, koji robu daje ljudski identitet jer mu omogućuje da se veže za idealno. Raskidajući s politeizmom i nacionalnim bogovima, monoteističke religije (židovska, kršćanska, islamska) proklamiraju jednog Boga koji pripada cijelom čovječanstvu. Isticanjem univerzalnog karaktera (*urbi et orbi*) »teoloških ili religijskih idealiteta« oblikuje se i ideja jednakosti »u Bogu i pred Bogom«. Na kršćanskom Zapadu, osim toga, zbiva se razdvajanje religijskog i političkog. Iako se to razdvajanje stvarno dogodilo tek na zalasku srednjega vijeka, ono je sadržano u biblijskoj misli: »Moje kraljevstvo nije od ovoga svijeta...Caru carevo a Bogu božje«. Prije nego što je postalo službenom religijom Rimskog carstva, kršćanstvo se 150 godina razvijalo nezavisno od imperijalne moći.

U srednjem vijeku kršćanstvo oblikuje izrazito religijsku instituciju, univerzalnu crkvu, koja će sve do Renesanse »remetiti i obogaćivati« ideju republike. A to dolazi do izražaja u onome što se, zahvaljujući prije svega Augustinu i Tomi Akvinskom, označava kao *res publica christiana*. U Augustina republikanska ideja napušta zemlju da bi dospjela na nebo, od realnog prelazi na idealno, od političkog se pomiče prema religijskom. Taj je pomak istodoban zemaljskom nestanku antičke zajednice u korist »barbarskih carstava« i novog kršćanskog i monoteističkog bizantskog carstva. On je izraz dubokog gnušanja prema politici sile, kojoj se suprotstavlja ideja idealne republike. Akvinski će, međutim, izvesti ključni zahvat unutar političke teologije. Za razliku od Augustina on snažno naglašava prirodni karakter političkog društva. Smatra da se u pitanjima građanske vezanosti radije treba pokoravati svjetovnoj moći nego

duhovnom autoritetu. Dok augustinovska republika napušta zemlju, Tomina joj se republika vraća. Tomina republika sadrži više optimizma, privržena je pravu, nudi ideju prirodnog prava, otvara perspektivu ljudskih prava. No iako *res publica antiqua* i *res publica christiana* tvore baštinjene oslonce moderne republike, ona će se afirmirati i razviti tek u Renesansi, odnosno u Italiji početkom 15. stoljeća.

Međutim, pravi prijelom, koji je doveo do stvarnog oblikovanja moderne ideje republike, događao se u okvirima »republikanskih monarhija«. Njezina je ključna inovacija utemeljenje modernog političkog prava. To je pravo drugačije od prava starih republika. Riječ je pojavi političkog prava nezavisnog od građanskog prava. Rimskom pravu, koje je u biti privatno pravo, to novooblikovano političko pravo dodalo je istinsko javno pravo iz kojeg su sukcesivno proizašla četiri sklopa prava koja određuju karakteristike razvoja moderne republike: državno pravo, ljudska prava, građanska prava i prava naroda. Pojednostavljeno govoreći, filozofski temelji državnog prava oblikuju se u šesnaestom stoljeću, ljudskih prava u sedamnaestom, građanskih prava u osamnaestom a prava naroda u devetnaestom stoljeću. Državno je pravo francuskog porijekla, ljudska prava engleskog i nizozemskog, građanska prava nizozemskog, njemačkog i francuskog a prava naroda francuskog i njemačkog porijekla.

Kad je riječ o porijeklu državnog prava kao atributa moderne republikanske države, moguće su dvije historijske interpretacije: »romanistička« i »germanistička«. Prema tezi romanista moderni je svijet nastao nakon feudalizma i razvio suverenu državu utemeljenu na zakonu. Oni naglašavaju utjecaj pravnih i sudskih procedura na »vezivanje slobode za treći stalež«. Pojava države odigrala je, dakle, prijelomnu ulogu. Germanisti pak veličaju franačko osvajanje, koje je za njih velika prijelomnica zapadne povijesti, odlučujući moment odvajanja zapadnog

svijeta od antičkog svijeta, moment raspada zapadnog rimskog carstva. Prema toj tezi moderni je svijet započeo germaniskim osvajanjem, jer su narodi s one strane Rajne »krvlju i duhom gotske slobode« obnovili rimski svijet. U tom sporu dvaju stajališta Kriegelova je bliže romanističkoj tezi, ali ona se pritom oslanja na historijske rekonstrukcije Fustela de Coulangesa, koji je »srušio mit o njemačkom osvajanju i minimizirao ulogu sile u povijesti u korist ekonomije, rada i prava«. Prema tome, izvorište moderne države valja tražiti u vremenu poslije feudalizma, u modernom političkom pravu.

Ne poričući važnost tog historijskog pitanja (»primat porijekla«) ona ipak drži da je važnije propitati samu filozofiju republikanskog političkog prava. Stoga se vraća samim temeljima. Kao što ističu pravници i pravni povijesničari, temeljna načela, aksiomi i filozofija države malo su se izmijenili od 16. stoljeća do danas. Ugaoni kamen države, jučer i danas, jest suverenitet, bez obzira na to što je »suveren jučer bio monarh a danas je narod«. Svako izlaganje o suverenitetu izaziva »nepogodnu predrasudu«. Jer u vrijeme kada današnje države gube dio svoga suvereniteta, svi su uvjereni da ga poimaju jasno i razgovijetno. Što je suverenitet? Pojam potječe od Jeana Bodina koji kaže: »Republika je ispravna vladavina više obitelji i onoga što im je zajedničko, uz puni suverenitet«. Suverenitet je, dodaje on, »glavni cilj dobro uređene republike«, a to je zapravo definicija najviše, apsolutno centralizirane vlasti, vlasti par excellence, vlasti kakva se provodi u državi. Suverenitet je potvrda državnog prava, izraz moći moderne republikanske države, države koja nije ni imperijalna ni vlastelinska. Bodin je na taj način izveo preokret u političkoj misli. Suverenitet je »prava vlast«, legitimna vlast, prijenos Aristotelova pojma »dobrog života« na državu. Glavna dimenzija Bodinove republike nije više vojna sila nego zakonodavstvo. Glavni odnos nije više odnos sile nego

pravni odnos. Suverenu moć Bodin suprotstavlja imperijalnoj moći, carsku monarhiju imperijalnim monarhijama. Diplomacija dolazi umjesto vojske, veleposlanik umjesto kopljanika. Suverenitet nije produžetak rata što ga magistrati vode unutar zajednice, već instrument demilitarizacije društva uspostavljanjem civilne vlasti. »Suveren koristi mač pravde, a ne mač osvajanja«. Riječ je zapravo o utemeljenju **pravne države**. Na međunarodnom planu doktrina o suverenitetu dat će monarhijskim republikama, modernim državama, snagom da se usprotive imperijama i »univerzalnim monarhijama« (»Kralj Francuske imperator je u svome kraljevstvu«). Iz toga su proistekle dvije konzekvencije: **nacionalna nezavisnost i pluralizam država** među kojima se uspostavljaju odnosi jednakosti. Grotius je govorio: »Države su suverene, odnosi se utvrđuju sporazumima koji se moraju poštovati. *Pacta sunt servanda*«.

Iz činjenice da je suverena država istodobno **pol vlasti**, koja počiva na nekoj volji (monarha ili naroda) i **pol javnosti** (koja je sklop djelotvornih normi) proistekla je dvoznačnost koja će kasnije pothranjivati velike sporove, primjerice onaj što su ga u 20. stoljeću vodili Carl Schmitt i Hans Kelsen. Schmitt (inače jedan od glavnih pravno-političkih teoretičara njemačke konzervativne revolucije) inzistira na pojmu **odlučivanja (decizionizam)** a Kelsen na pojmu **norme (normativizam)**. Ta dvoznačnost nije nestala i ona se rješava samo prijelazom u drugačiji sustav, a to je sustav **podjele vlasti**. »Istinska tajna republike, kaže Kant, jest podjela vlasti, upravo onako kao što je tajna graditeljstva udruživanje više zanatskih umijeća«. Podjela je vlasti nužnost koja se osobito nametala tijekom 18. stoljeća i kojom su se prilično dugo bavili ne samo mislioci dviju engleskih revolucija (Milton, Harrington, Sidney, Locke) nego i mislioci nizozemske revolucije (Spinoza). Ona je za njih bila »konačno pronađeno sredstvo« ograničavanja moći države i

čvršćeg jamstva osobnih prava i sloboda. Montesquieu je, u glasovitoj XI knjizi **Duha zakona**, svemu tome dao posve razrađeni teorijski oblik. Ali, uz načelo podjele vlasti, pitanje suvereniteta i dalje ostaje ključnim elementom oblikovanja državnog prava moderne republike. Suverenitetom se, u prvo vrijeme, pomoću države čuvala težnja republike prema civilnom društvu. On je političkom centralizacijom strukturirao opći interes. Uništenjem suvereniteta ili odbacivanjem države, kao što to »sanjare lijevi i desni ultraliberali«, pada se u opasnost razaranja općeg interesa i dokidanja nacionalnog jedinstva. »Od suvereniteta valja sačuvati ono što jamči jedno i drugo, to jest oblikovanje države kao republikanske države, pravne države«.

Ljudska su prava danas svojevrsni opći ambijent političkih odnosa, sukoba, projekcija i ideologija. Budući da se radi o očigledno važnim činjenicama, »povratak ljudskih prava iziskuje određeni intelektualni aggiornamento«. Obično se kaže da filozofija ljudskih prava počiva na tri aksioma. Prema prvom ljudska su prava nastala u Revoluciji 1789. godine. Drugi aksiom kaže da su ljudska prava neodvojiva od građanskih prava. Treći pak sadrži tvrdnju da ljudska prava konceptualno počivaju na određenoj filozofiji subjekta. Na političkom planu ona izražavaju pojavu individuuma koji raskida s teološkim razdobljem. Kriegelova iznosi niz prigovora na te »aksiomatske« interpretacije. Osvrće se na važnost američke revolucije i **Deklaracije o nezavisnosti**, vraća se čak na ideje što ih sadrže engleska **Magna Charta (1215)** i **Bills of Rights (1689)**, osobitu pozornost poklanja »nizozemskim idejama« Jana de Wittta i Spinoze, a ne zaboravlja ni »veliki republikanski pokret« koji krajem 15 stoljeća počinje u Firenzi. Zagovor ljudskih prava ne susrećemo ni kod teoretičara kontrarevolucije koji su ih, nakon Burkea, J. de Maistrea i Bonalda, prokazivali kao »lažnu apstrakciju«. Ne susrećemo ih ni kod obnovitelja

jakobinske teorije kao što su A. Blanqui i Proudhon, koji je »prezirao državu i veličao društvo, ali je pokazivao malo simpatija za Židove i žene«. Marx je pak bio skloniji socijalnoj emancipaciji nego oslobođenju pomoću ljudskih prava. Konzervativni liberali, poput Tocquevillea i Guizota, bili su izrazito ravnodušni prema ljudskim pravima. Iz Francuske su revolucije dvije struje polučile dvije radikalno suprotne lekcije o ljudskim pravima: jakobinizam, koji je oduševljavao komuniste, i kontrarevolucija, za koju je »čovječanstvo obmana« (Carl Schmitt). U Francuskoj se dogodio čak i taj paradoks da je kontrarevolucionarna averzija prema ljudskim pravima (Charles Maurras i Action française) našla svoje ishodište u »integralnom preuzimanju pozitivističke i subjektivističke filozofije Agustea Comtea, koji je inače toliko drag zagovornicima revolucije ljudskih prava«. U »povijesti pozitivizma« nema mjesta za ljudska prava.

Kriegelova drži – i to je njezina glavna teza – da ishodište ljudskih prava valja tražiti u **modernom prirodnom pravu**. Ne treba, dakle, tragati za datumom pojave ljudskih prava. Ona su se oblikovala u modernoj epohi. Ali pritom valja priznati da tome prethode i brojne ideje neotomističkih teoretičara iz Salamanke, kao što su Vitoria i Bartolomeo de las Casas, koji su s teološkog stajališta prokazivali španjolske okrutnosti prema Indijancima. Nakon što je rasplela spor o izvorima, Kriegelova analitički rekapitulira glavne dimenzije ljudskih prava: **jednakost, sigurnost, slobodu i vlasništvo**. Podsjeća da se problem jednakosti susreće već u radovima neotomista iz Salamanke, koji proklamiraju neotuđiva prava Indijanaca na jednakost, sigurnost i vlasništvo. Oni polaze od tomističke refleksije o postojanju prirodnog zakona, božanskog porijekla, koji je upisan u čovjekovu prirodu i koji se otkriva razumom. Pravo na sigurnost, prije svega sigurnost života, mora biti zajamčeno zakonom. Ne treba poseb-

no ni podsjećati da je to pravo najtemeljite razradio Hobbes u svome *Leviathanu*. Da bi sigurnost bila zajamčena potrebna su dva uvjeta: da vlast nema pravo nad životom i smrti građana, da ne raspolaze famoznim *jus vitae necisque* koje je bilo dano rimskom imperatoru; da vlast nije vlasništvo i da se nad podanicima ne vlada gospodstvom nego zakonima. U pogledu prava na slobodu Kriegelova se, pored ostalog, vraća Spinozi. On, kao i Hobbes, priznaje da je sigurnost motiv emancipacije, ali dodaje stav o **neotuđivosti slobode savijesti**. Pravo na život nije jedino neotuđivo pravo. Ljudski život nije reprodukcija automata, već sadrži mišljenje, rasudbenu sposobnost, pa stoga pravo na **slobodu mišljenja** također predstavlja neotuđivo pravo. Milton, poznatiji kao autor *Izgubljenog raja*, u svom je djelu *Aeropagica* razvio bitnu argumentaciju o slobodi savijesti. Na toj se crti nipošto ne smije mimoići Lockeovo **Pismo o toleranciji** ni Voltaireova **Rasprava o toleranciji**. Lockeu pak najviše dugujemo filozofsko-socijalno utemeljenje prava na vlasništvo. Kriegelova polemički ističe (ponajprije protiv MacPhersona) da pravo na vlasništvo nije kapitalističko pravo posesivnog individualizma, jer je Locke pobijao vlastelinsku doktrinu prema kojoj su vlastelin ili monarh, kao tobožnji potomci Adama, stvarni vlasnici prije svih ostalih. Prisvajanje prirodnih dobara putem rada individualni je proces. Politika se odvaja od ekonomije, od vrednovanja i uvažavanja rada. To, međutim, vrijedi samo za moderni razvoj Zapada.

Usprkos toj specifičnosti ljudska su prava **univerzalna** upravo zbog toga što su izvedena iz filozofije prirodnih prava. Krajnji filozofski temelj univerzalnosti ljudskih prava jest **identičnost ljudske prirode**. Tu je univerzalnost teško pomiriti s idejom da su ljudska prava slobodna tvorina volje ili konvencije, jer ono što jedna volja stvori druga volja može uništiti. Univerzalni karakter ljudskih prava

nipošto ne ovisi o njihovom zapadnjačkom ozbiljenju. »Aritmetika i geometrija egipatskog su i grčkog porijekla, algebra ima indijsko i arapsko izvorište, pa ipak nitko ne osporava univerzalni karakter matematike«. Zbog svoje univerzalnosti norme ljudskih prava moraju se ustanoviti u obliku zakona. Prirodno se pravo mora pretočiti u građanski zakon, a taj se korak obavlja posredstvom ugovora. Kao plod »proračuna« po prirodi jednakih po jedinaca ugovor je temelj pravednog zakona. A u tome je zapravo sadržana sva tegoba cijele modernosti. Ugovor, pravednost i zakon, odnosno ozbiljenje ljudskih prava, jest ona perspektiva iz koje bi valjalo iznova promišljati modernost i pisati njezinu povijest. Ne postavlja se pitanje istine (što mogu znati?) nego pitanje čovjeka, njegove individuacije (što je to individuum?). »Ako je filozofija ljudskih prava filozofija ljudske prirode koja se individualizira putem prava, tada nas ona mora obvezati na zbacivanje jarma klasične njemačke filozofije i ponovno pisanje povijesti modernosti«.

Građanska se prava često tumače kao sinonim moderne države. Ona se, međutim, ne mogu odvojiti od konstituiranja drugih prava koja prate nastajanje moderne republikanske države. Učenje o modernom građanstvu susrećemo već u Renesansi koja se vratila idealu antičke republike. To dolazi do izražaja u djelima Leonarda Brunija, Giuchardinija i Machiavellija, kao i u iskustvima Firenze i Venecije. No ipak je to učenje, u svom doista modernom obliku, razvijeno tek u 18. stoljeću, ponajprije u sklopu američke i francuske revolucije. Pojavom države u modernoj epohi došlo je do razdvajanja građanskog društva i države, što je neizbježno dovelo do »rastvaranja građanstva na dva dijela«. Građanstvo se podvaja na dvije razine. Prva razina obuhvaća građanska prava kao takva ili državljanska prava (prebivalište, cenzus, okrug, pravo na sudski postupak) a druga pak sadrži prava pristupa političkom od-

lučivanju, pri čemu se političko odlučivanje provodi putem izabраниh predstavnika ili od države postavljenih namjesnika. Stoga predstavništvo postaje ključnim pitanjem oblikovanja moderne republikanske države.

Kriegelova napominje da su u razvijenim zemljama do 1914. godine prevladavala uvjerenja o prednostima predstavništva i parlamentarne demokracije. Nakon prvog svjetskog rata pojavljuje se radikalno teorijsko osporavanje predstavništva i parlamentarizma. Marksističko osporavanje polazi od stajališta da je reforma države nemoguća jer je država uvijek tvorovina vladajuće klase, uvijek u njezinoj službi. Doktrinari fašizma, ekstremne desnice i konzervativne revolucije pobijaju parlamentarizam u ime integralne nacije i organske države. No afirmacija predstavništva nije išla tako lako ni u krugovima liberala tijekom 19. stoljeća. Njihovo je iskušenje bilo socijalne naravi i svodilo se na pitanje tko je zapravo sposoban za obavljanje predstavničkih zadaća. Čak je i jedan Benjamin Constant, liberal širokih socijalnih vidika, izricao stanovitu, vrlo odmjerenu sumnjičavost spram predstavničke sposobnosti radnih slojeva. Govorio je: »Nipošto ne želim uvrijediti radnu klasu. Ta klasa gaji patriotizam jednako kao druge klase, često je spremna na najherojske žrtve i njezina je odanost zadivljujuća tim više što za to ne dobija nikakvu naknadu ni u dobrima ni u slavi. No jedno je, držim, patriotizam i hrabrost da se umre za domovinu, a drugo je sposobnost nastojanja da se izbori priznanje vlastitih interesa. Potreban je, dakle, jedan uvjet više od starosne dobi propisane zakonom. Taj uvjet jest neophodna dokolica za stjecanje prosvijećenosti, za dokazivanje rasudbene sposobnosti. Tu dokolicu osigurava samo vlasništvo, jedino vlasništvo čini ljude sposobnima za provođenje političkog prava«.

O tom starom problemu Aristotel je izrekao distinski »koje su još uvijek aktualne«. On je smatrao da je nužna jednakost

republike dvovrsna: kvantitativna i kvalitativna jednakost, jednakost prema broju i jednakost prema zaslugama, brojčana jednakost i razmjerna jednakost. Iako načelo jednakosti uključuje jednakost pred zakonom (*isonomia*), političko odlučivanje očigledno pretpostavlja određene sposobnosti i umijeća, što je osobito vidljivo u »složenoj mašineriji« poput modernih država blagostanja. Demokratska republika ne može, dakle, isključiti postojanje elita, jednakost se ne svodi na egalitarizam. Ne uspon elita u demokraciji ne počiva na nasljedstvu (kao u monarhijama), ne oslanja se na rangove (aristokratski *dignitas*), već jedino ovisi o vrlinama kao što su zasluga, talent i sposobnost. U demokracijama je narod onaj koji, u krajnjoj liniji, osigurava legitimno načelo odabira elita, ali samo na određeno vrijeme. Zagovornici demokratske republika uvijek su se opredjeljivali za »sporazum o udruživanju« a ne za »sporazum o podložnosti«. Građanskost je utemeljena na ugovoru i to je modalitet koji omogućuje da se slobodno odlučivanje građana impostira kao sama srž zajednice. Ali to je samo ideja i intencija. U zbilji, međutim, građanskost nipošto nije homogena činjenica. Iza te nehomogenosti proviruju različiti povijesno-filozofski izvori: antička republika, moderna politička misao o ljudskim pravima, teorija o predstavništvu podvojena na društvo i državu i, napokon, definicija nacije. Razdvajanje političkog prava i građanskog prava najviše je pridonijelo podvajanju građanskosti. Političko pravo građanstva nije harmonizirano pravo. Unutar građanskog prava najveći se problem svodi na moguće usklađivanje između solidarnosti i jednakosti, između prava na državljanstvo i prava na oblikovanje identiteta. S tim se u vezi postavlja pitanje naroda i prava naroda kao četvrte dimenzije oblikovanja moderne republike.

Pravo naroda najnoviji je sklop modernog (republikanskog) političkog prava. Načelo prava naroda ispostavilo se kao

reakcija na dva prethodna skupa prava. Ono se prije svega očitovalo kao demokratski korektiv državnog prava ili prava suverenog monarha, inzistirajući na postavljanju da je suverenitet narodni, što znači da je izvor svakog suvereniteta u narodu. Pored toga, očitovalo se kao povijesni korektiv ideje o zajednici koja počiva isključivo na ugovorno konstituiranom građanskom statusu a ne na onome što Montesquieu naziva »općim duhom«, Herder »duhom naroda«, a Renan »dušom naroda«. Odatle proizlazi da postoje dva različita ishodišta, dva načela nacije: načelo **demokratizacije** i načelo **historizacije**. Teško ih je odvojiti, iako ih je povijest republike uvijek nastojala razlikovati kako bi ih uskladila. Teško ih je odvojiti zbog toga što su se oba ta načela, demokratsko i historijsko, afirmirala aktom rođenja Narodne skupštine. Kriegelova rekonstruirala historijat oblikovanja tog narodnog tijela, ističući ključne datume ubrzanog ritma francuske revolucije. Naglašavajući neke značajne misli tog događajima zgusnutog razdoblja, ona posebno navodi Mirabeauovu zamisao o »predstavnicima francuskog naroda« i Sièyesovu ideju Narodne skupštine. To nije bilo kako nego ustavotvorno nacionalno tijelo. Prema poznatom Sièyesovom spisu **Što je treći stalež** (1788) nacija se oblikuje revolucionarnim činom, a ustavna se vlast uspostavlja ugovorom. Za Sièyesa je treći stalež »potpuna nacija« koja u cijelosti obavlja dvije političke funkcije: **zasebne funkcije** (poljoprivredni i industrijski radovi, slobodne profesije) i **javne funkcije**. Ekonomski i društveno treći je stalež bio sve, a politički nije bio ništa. On je sada odlučio da postane nešto. Političko se tijelo treba organizirati na osnovi nacije. »Nacija postoji prije svega, ona je izvor svega. Njezina je volja uvijek legalna, ona je sam zakon. Prije nje i iznad nje postoji jedino prirodno pravo«.

Kriegelova zapaža da apsolutizacija prava naroda na štetu državnog prava i ljudskih prava, kakvu susrećemo u Fichteovoj i

Kantovoj političkoj filozofiji, ima svoje izvorište u francuskoj Deklaraciji. Prema tome, pravo naroda doktrinarno se i praktički afirmira od kraja 18. stoljeća, doktrinarno američkom Deklaracijom o nezavisnosti a praktički francuskom revolucijom. »Njemačka apsolutizacija« prava naroda, kao dodatnog i korektivnog sklopa prava, išla je tako daleko da tu više nije riječ o korekciji nego o zamjeni. Cijela se politička filozofija zapravo usredotočuje na pravo naroda. Taj put mišljenja ide od Herdera i Novalisa, preko Arnima, Brentana i braće Grimm, do Fichtea i Hegela. Kriegelova se osobito zadržava na Fichteu i njegovu emfatičkom Govoru njemačkoj naciji, u kojemu kaže: »Govorim Nijemcima i samo Nijemcima, i govorim im o Nijemcima, samo o Nijemcima«. Govoreći o »germanstvu« Fichte bez uvijanja tvrdi da su Nijemci superiorni svim ostalim narodima i da im zbog toga pripada uređenje budućnosti čovječanstva. Superiornost počiva na tri bitne karakteristike: tlo, jezik i kultura. Nacija je time apsolutizirana i ovjekovječena. Hegelova filozofija, za razliku od Fichteove, sadrži državno pravo, ljudska prava, građanska prava, čak i elemente socijalnog prava, ali sva su ta prava hijerarhijski artikulirana unutar najopćenitijeg političkog prava, a to je duh naroda. Francuska tradicija 19. stoljeća ide drugačijim smjerom. Kriegelova to argumentira stajalištima Renana i Fustela de Coulangesa, koji drže da načelo nacionalnosti implicira premoć prava naroda (njegova samoodređenje) nad duhom naroda (njegovom poviješću). Prema Renanu, nacija je »genije plus ugovor«. S obzirom na to da budiće generacije uvijek nadvladavaju prošle, suglasje je ono što uvijek odlučuje, ugovor je ono što omogućuje opstojnost nacije. »Nacija je velika solidarnost oblikovana osjećajem žrtve koju smo učinili i koju smo spremni iznova učiniti. Ona pretpostavlja prošlost, a ipak se sažima u sadašnjosti jednom opipljivom činjenicom, suglasjem, jasno izraženom željom da se nastavi zajednički ži-

vot... Nacije nisu nešto vječno. One imaju svoj početak, one će imati i svoj kraj«. Slična stajališta dijeli i F. de Coulanges. »Ono što razlikuje nacije, kaže on, nije ni rasa ni jezik. Ljudi u svome srcu osjećaju da su isti narod kada imaju zajednicu ideja, interesa, uspomena, sklonosti, nada. To je ono što čini domovinu. To je ono zbog čega ljudi vole kročiti zajedno, zajedno raditi, zajedno se boriti, živjeti i umirati jedni za drugima. Domovina je ono što se voli«.

Polazeći od ove, namjerno naglašene razlike njemačkog i francuskog poimanja prava naroda (i nacije), Kriegelova se na kraju pita može li republika izaći izvan nacionalnog okvira i je li moguće zamisliti europsku republiku. »Europa je, kaže ona, kolijevka i grobnica republike«. Prema europskoj republici odnos je ambivalentan, osobito kod Francuza. U toj se ambivalentnosti naziru dva rješenja: s jedne strane, bonapartističko rješenje koje Europu vidi kao imperiju, po mogućnosti francusku, a s druge strane rješenje koje europsku republiku zamišlja kao zajedničko dobro cijele Europe. S tim je u vezi i danas poučana, posve prihvatljiva Kantova ideja o svjetskoj republici, koja objedinjuje različita nacionalno-republikanska iskustva kako bi se stvorila jedinstvena republika. Jedna poznata šala pogđa bit problema: »Idealna bi bila Europa s engleskim policajcima, francuskim kuharima, njemačkim skretničarima, talijanskim ljubavnicima i nizozemskim bankarima. Nažalost, moglo bi biti i tako da imamo engleskog kuhara, talijanskog skretničara, francuskog bankara i nizozemskog ljubavnika«. Šala je šala, ali je činjenica da svaka europska zemlja ima republikansko iskustvo koje sadrži slabe i jake strane. Primjerice, jaka je strana Francuske državno pravo, a slaba joj je strana administrativna država. Glavni je adut njemačkog iskustva federalizam. Njemačka je, za razliku od Francuske i Engleske, uspostavila istinsku diobu vlasti jer je polazeći od »nulte godine« svoj

ustav projicirala u budućnost, bez otpora povijesti i korporativizma. Europska bi republika mogla biti svojevrsnom sintezom »triju izvora« što ih je Marx razlučio u modernosti svoga vremena: francuske politike, njemačke filozofije i engleske političke ekonomije. Nažalost, »uvijek genijalni Marx uvijek je griješio« i da bi ta kombinacija uspjela trebalo je odbaciti francusku politiku (lijevi jakobinizam i desni apsolutizam), anglosaksonsku ekonomsku politiku (Smithov i Ricardov liberalizam, na sreću korigiran od Keynesa i Schumpetera) i njemačku filozofiju kakvu su oblikovali Fichte i Hegel. Drugim riječima, europska je republika moguća pod uvjetom da svaka od zemalja koje je tvore prihvati stanoviti broj »narcističkih potiskivanja vlastite bazične kulture«. Ono što Europi nedostaje jest zajedničko europsko državljanstvo koje korigira nedostatnosti izabranog Parlamenta, nemoćnog da uspostavi ravnotežu između Europske komisije i država. No još je važnije to da nikakva europska republika neće biti moguća ako se ne usklade različiti elementi prethodno analiziranog političkog prava: državno pravo, ljudska prava, građanska prava i prava naroda. Za taj zahvat trenutačno nedostaje smjelosti i žara, ali u budućnost, tvrdi Kriegelova, ne treba simnjati. Uostalom, svijetu je potrebna ne bilo kakva nego demokratska i republikanska Europa. Ova je knjiga filozofsko-teorijski prilog vrlo teškom ozbiljenju te potrebe.

Rade Kalanj

Richard Swedberg

MAX WEBER AND THE IDEA OF ECONOMIC SOCIOLOGY

Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1998, 315 str.

Ekonomika je sociologija, sudeći barem prema broju objavljenih naslova, opsegu i raznovrsnosti analiziranih problema, sve produktivnija disciplina suvremene sociološke znanosti. To je posve razumljivo ima li se na umu društvena važnost ekonomskih činjenica i ekonomska dimenzija društvenog života. Ekonomski su procesi u modernom društvu toliko razgranati i dominantni da ih je naprosto nemoguće razumjeti bez temeljite sociološke analize. Čak se ni najokorjeliji ekonomizam, koji koristi sofisticirane mikro i makro instrumente u koncipiranju, opravdavanju i tumačenju gospodarskog razvoja, ne može sasvim lišiti nekih temeljnih socioloških kategorija. Ekonomsko je ponašanje društveno ponašanje i to je već prilično stari problem sociološkog mišljenja. Stoga je interpretativna rekonstrukcija ključnih momenata (autora, ideja, razdoblja) koji su oblikovali tradiciju ekonomske sociologije vrlo značajan dio te discipline i socijalnih znanosti u cijelosti. Takvu je interpretativnu rekonstrukciju obavio i Richard Swedberg u svojoj knjizi *Max Weber and the Idea of Economic Sociology* (Max Weber i ideja ekonomske sociologije). Swedberg je danas, bez sumnje, jedna od najprominentnijih figura na području ekonomske sociologije. Profesor je sociologije na Sveučilištu u Stockholmu i autor nekoliko referentnih djela: *Joseph A. Schumpeter. Biografija, Ekonomska sociologija. Prošlost i sadašnjost, Priručnik ekonomske sociologije* (zajedno s Neilom Smelserom), *Sociologija ekonomskog života* (zajedno s Markom Granovetterom).

Swedbergova knjiga o ekonomskoj sociologiji Maxa Webera pravi je primjer minucioznog istraživačkog rada. Tu je Weber istražen s podrobnošću koja katakad ide